

e-mail: lo.tkach@gmail.com
sofi.sulyma@gmail.com

УДК 811.161.2'373.613=111

Ткач Людмила Олександрівна,
доктор філологічних наук, професор

Сулима Софія Петрівна,
студентка VI курсу,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЗАПОЗИЧЕННЯ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНСЬКИХ СЛОВНИКАХ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИКИ

Англiзми – як окрема група запозиченої лексики – фіксуються в реєстрах українських словників іншомовної лексики від початку ХХ ст., коли вийшов друком перший науково опрацьований словник такого типу – «Словар чужих слів» З. Кузеля та М. Чайковського (1910 р., Чернівці). Подані в ньому англiзми та нетранслітеровані слова, словосполучення, фразеологічні звороти англійської мови тематично співвідносяться з такими сферами: суспільно-політичне життя і громадські рухи; техніка і промисловість; спорт і дозвілля; економіка та фінанси; побут людини; міські локації тощо.

У наступних словниках такого типу, що виходили друком у ХХ ст. як в Україні, так і за межами України (завдяки зусиллям представників української діаспори), в лексикографічному описі англiзмів можна спостерегти ряд змін: 1) що кількості слів; 2) щодо написання; 3) щодо тлумачення, семантичної структури вокабули, ідеологічних конотацій; 4) щодо дериваційних зв'язків тощо.

Ключові слова: українська лексикографія ХХ ст., англiзми в українській літературній мові; «Словар чужих слів» З. Кузеля і М. Чайковського (1910); «Словник чужомовних слів» (1932; 1955); «Словник іншомовних слів» за ред. О. С. Мельничука (1974, 1985).

Liudmyla Tkach,
Doctor of Philology, Professor

Sulyma Sofia Petrivna,
6th year student,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

BORROWINGS FROM ENGLISH LANGUAGE IN UKRAINIAN DICTIONARIES OF FOREIGN VOCABULARY

Anglicisms, a separate group of borrowed vocabulary, are recorded in the registers of Ukrainian dictionaries of foreign vocabulary from the beginning of the twentieth century, when the first scientifically developed dictionary of this type was published – «Dictionary of foreign words» by Z. Kuzelia and M. Tchaikovskiy (1910, Chernivtsi). The Anglicisms and untranslatable words, phrases, phraseological inversions of the English language represented in it, are thematically correlated with the following spheres: socio-political life and social movements; machinery and industry; sports and leisure; economics and finance; human life; urban locations, etc.

In the dictionaries of this type, published in the twentieth century, both inside and outside Ukraine (thanks to the efforts of representatives of the Ukrainian diaspora), a number of changes can be observed in the lexicographic description of Anglicisms: 1) the number of words; 2) spelling; 3) interpretation of semantic structure of the vocabulary, ideological connotations; 4) derivation links, etc.

Key words: Ukrainian lexicography of the XX century, Anglicisms in the Ukrainian literary language; «Dictionary of alien words» by Z. Kuzelia and M. Tchaikovskiy (1910); «Dictionary of foreign words» (1932; 1955); «Dictionary of foreign words», ed. O. S. Melnychuk (1974, 1985).

В українській лексикографії ХХ ст. видання словників іншомовної лексики – це окрема історія, у якій відігравали роль обставини не тільки суто наукові, а й політичні. На структуру словників – добір реєстрових слів і зміст вокабул – впливали ідеологічні чинники, а доля самих лексикографів склалася драматично, а то й – трагічно. Про «Словар чужих слів» З. Кузеля та М. Чайковського (Чернівці, 1910; бл. 12 тис. слів і висловів; далі – *Сл. 1910*) [4] в «Історії української лексикографії» 1963 р. [1] подані тільки загальні відомості, хоч відзначено позитивну рису словника – дотримання вимог наукової методики при його укладанні [1, с. 162-163].

На «Словник чужих слів, що вживаються в українській мові» З. Пиптенка (Київ, 1918) [3], «Словник чужомовних слів» (Харків, 1932; бл. 25 тис. реєстрових одиниць; далі – *Сл. 1932*) лише вказано в загальних списках словників свого часу [1, с. 173]; імена укладачів *Сл. 1932* – не названі, напевно, через те, що Іван Бойків, Овсій Ізюмов, Григорій Калишевський, Микола Трохименко були репресовані в часи сталінського терору. Наклад цього словника був майже втрачений. За збереженими примірниками його перевидали в США в 1955 р., що уможливило в середині 1990-х перевидання в Україні [7].

У повоєнний період в УРСР спочатку видали український словник як переклад з російського словника такого типу [5]. А вже в 1974 р. «Словник іншомовних слів» (близько 24 тис. слів і термінів) вийшов за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука [6]. У передмові зазначено, що «упорядники і редактори цієї книги спиралися на цінний досвід попередніх видань радянських словників іншомовних слів, зокрема словників видавництва «Советская энциклопедия»» [6, с. 3].

Отже, сама історія укладання українських словників іншомовної лексики спонукає до її зіставного аналізу в словниках різних періодів. Особливо цікавою з цього погляду постає група англізмів – окремі слова, вислови, що «почали проникати в українську мову в 19 ст. через російську, польську, німецьку мови» [2, с. 26]. У другій половині ХХ ст. кількість англізмів помітно збільшувалася, а від кінця 1980-х і дотепер – англізми дуже інтенсивно почали проникати в усі стилі української літературної мови, у масову культуру, щоденну практику ЗМІ, молодіжне мовлення. Чимало сучасних мовознавців (і в Україні, й за її межами) помітно активізували дослідження новітніх процесів проникнення англізмів та американізмів у слов'янські мови, подаючи у своїх працях чималі списки слів, що найчастіше вживаються в сучасному мовленні. Тривають дискусії про негативні наслідки надмірного вживання англізмів у сучасній суспільній комунікації.

Проте варто звернути увагу й на історичні аспекти засвоєння англізмів в українській мові та традиції української лексикографії в описі цієї групи запозичень.

За нашими спостереженнями, у *Сл. 1910* подано близько 170 лексичних англізмів, що належать до таких тематичних груп: 1) назви осіб; 2) суспільно-політична термінологія, 3) економічна та фінансова термінологія; 4) технічні терміни; 5) назви мір, ваги, грошових одиниць; 6) назви предметів побуту; 7) назви страв та напоїв; 8) назви ігор, розваг та інших понять, пов'язаних з формами дозвілля; 9) назви тварин; 10) назви абстрактних понять та ін. (напр., **воббат** «звіря з родини торбунів»; **гроз** «напиток з гарячої води, руму і цукру»; **джін** «горівка з ялівця, анижу, цинамону, цукру і води»; **[d]жокей** «послугач до коней; клерк, писар»; **комфорт** «гарне і коштовне уряджене дому або життя»; **краб** «морський рак»; **лявн-тенніс** «[lawn-tennis] забава в пилку»; **равт** «велика вечірна забава, переважно без танців»; **сендвіч** [sandwich] «хліб з маслом, сиром і всіляким м'ясом; канапка»; **смокінг**, *анг.* «короткий мужеський сурдут з великими вилогами з переду»; **сноб** «чоловік, що вдає пана, зарозумілець» тощо). Переважна більшість англізмів, поданих у *Сл. 1910*, фіксується й у *Сл. 1932* (докладніше про це див. у [8]).

Під заголовком «Чужі слова і звороти, що пишуться у нас латинськими буквами» у *Сл. 1910* подані нетранслітеровані слова, сталі словосполучення, фразеологічні звороти, в тому числі – з англійської мови; до більшості з них наведена транскрипція (напр., **great attraction** «[грат атрекшен] головна принада»; **training** «[тренінг] вправи для набути зручності»). Важливо відзначити, що такого підходу дотримувалися укладачі й наступних словників іншомовних слів. Наші спостереження (унаочнені в нижче поданій *Таблиці*) дають підстави стверджувати, що українські лексикографи, які працювали в АН УРСР, використовували (не афішуючи цього) досвід попередніх словників, виданих як в Україні, так і в діаспорі. У такий спосіб вони зберігали ці надбання, хоч і змушені були вносити, з огляду на тодішні обставини, незначні зміни в написання та тлумачення англізмів.

Таблиця.

**Нетранслітеровані слова і звороти англійської мови
в українських словниках слів іншомовного походження**

Словники чужих / чужомовних слів, видані в першій половині ХХ ст.		«Словник іншомовних слів» за ред. чл.кор. АН УРСР О. С. Мельничука (Київ)	
1910 (Чернівці)	1932 (Харків; 2-е вид. 1955 – Нью Йорк)	1974 (1-е вид.)	1985 (2-е вид.)
	All right (ол райт) – усе гаразд!	ALL RIGHT! (ол райт) – усе гаразд!	
Бéбі «дитинка»	Baby, bebe , див. – бебі; Бeбі – 1) дитина, немовля; 2) лялька	BABy (бейбі) – немовля, мала дитина; лялька	BABy англ. (бейбі) – не- мовля, мала дитина
Дáндис «через <i>поль.</i> паничик, джигун»	Дендий, денді – гожа, чепурна люди- на; дженджик	ДЕНДІ (англ. dandy) – елегант- но одягнений чоловік, франт, чепурун	DANDY (дeн- ді) – світсь- кий джигун; чепурун
goddam «[год- дем] побий мене, Боже!»	goddam (годдем) – побий мене Бог (прокляття)		
	Goode-bye (гуд бай) – щасливо! (на прощання)	GOOD BYE! (гуд бай) – щасливо! (На прощання)	
hands off! «[гендс- оф] проч з руками, не тикай!»		HANDS OFF! (хeндс офф) – руки геть!	
high-life «[гай- ляйф] жите в висших суспільних верствах; велико- панський світ»	high-life (гай ляйф) – вищі кола, аристо- кратія	HIGH LIFE (хай ляйф) – букв. «високе життя»; вищий світ, вели- косвітське товариство	
last not least «[ляст нот ліст] останій, але не найгірший»	Last, but not least (ляст бет нот ліст) – останній, але не гірший	LAST, NOT LEAST (ляст, нот ліст – 1974; ласт, нот ліст – 1985) – останній щодо черговості, але не менш важливий	

Self [сельф] сам s.-help самопоміч	Self-determination (селф дітермінейшен) – самовизначення народів;		
s.-gouvernement самоуправа	Self-government (селф говернмент) – самоврядування		
Self made man «[сельф мед мен] чоловік, що добив ся значіння і маєтку власними силами»	Self-made man (селф мейд мен) – людина, що сама собі втору- вала в житті дорогу, сама вибилася в люди	SELF MADE MAN (селф мейд мен) – букв. «людина, що зробила саму себе»; людина, що проклала собі шлях у життя (1974); «людина, що зробила саму себе»; людина, що проклала собі шлях у життя, сама вивела себе в люди (1985)	
shocking «[шокінг] неприлична річ»	shocking (шoкінг) – скандал! обурливо!	SHOCKING (шoкінг) – непристой- но, брутально	
	Standard of life (стендерд ов ляйф) – рівень життєвих потреб певної групи осіб або класи та її забезпеченість		STANDARD OF LIFE (стан- дад ов ляйф) життєвий рівень
times is money «[таймс іс муні] час то гроші»	Time is money (тайм із мані) – час то гроші		
to be or not to be «[ту бі ор но ту бі] бути або не бути [оклик Гамлета]»	To be or not to be (ту бі ор нот ту бі) – «бути або не бути» – початок славного монолога Гамлета з відомої Шекспірової трагедії		
trade-mark «[трeд- марк] охоронний знак, марка»	Trade mark (трейд марк) фабричний знак		

Традиція подавати нетранслітеровані слова та фразеологізми англійської мови знайшла своє продовження в тому, що в кожному з наступних словників з'являлися нові одиниці такого списку. Так, тільки в *Сл. 1932* подані, зокрема, такі нетранслітеровані англіз-

ми: ASSOCIATED PRESS (асош'ейтед прес) ««об'єднана преса» – приватне телеграфне агентство в ПАСШ»; DRAWING-ROOM (дроїнг рум) «вітальня в Англії»; FIVE O'CLOCK TEA (файв о'clock ті) «чай по обіді»; UNCLE SAM (анкл сем) «дядя САМ – жартівлива назва північних американців»; RULE, BRITANNIA (рул Бріт'оньє) ««пануй, Британіє», слова англійського національного гімну»; THAT IS THE QUESTION (дзет із дзе квещен) «ось у чому річ»; THE ALLMIGHTY DOLLAR (дзі олмайті доляр) «всемогутній доляр; вираз, запроваджений від повістяра Вашингтона Ірвінга на означення сили грошей»; THE RIGHT MAN IN THE RIGHT PLACE (дзе райт мен ін дзе райт плейс) «належна людина на належному місці»

Тільки у *Сл. 1974/1985* цей список містить такі звороти: A LIE HAS NO LEGS (е лай хез ноу легз) «брехня не має ніг; брехнею далеко не зайдеш»; FAIR PLAY (фейр плей) «букв. «чесна, правильна гра»; справедливі умови у будь-якій справі»; FRIENDS ARE THIEVES OF TIME (френдз ар тівз ов тайм) «друзі – розкрадачі часу»; HAPPY END (хеппі енд) «щасливий кінець (в художньому літературному творі або кінофільмі)»; HE WHO PAYS THE PIPER CALLS THE TUNE (хі ху пейс зе пайпер колз те т'юн) «хто сплачує сопілкарєві, той і замовляє мелодію»; MUCH ADO ABOUT NOTHING (мач едú ебаут насінг) «багато галасу даремно». І навіть у новій редакції *Сл. 1974/1985* додали ще такий фразеологізм: KNOWLEDGE IS POWER (нолідж із паує) «знання – сила (вираз Ф. Бекона, 1561–1626)».

Кількісні параметри групи лексичних англїзмів, зафіксованих у словниках різних періодів, свідчать про поступове зростання питомої ваги англїзмів. Так, *Сл. 1910* подає близько 170 одиниць (що становить близько 1,4 % від загального складу поданих запозичень); *Сл. 1932* – загалом 528 (що становить 2,1 %); 472 одиниці – в основній частині реєстру та 56 одиниць – у частині «Доповнення», доданий у 2-му виданні 1955 р.); *Сл. 1974* містить 918 слів (3,83 %).

Зіставлення реєстрів *Сл. 1932* і *Сл. 1974* показало наявність близько 300 спільних слів цієї групи (що становить 52,5% від слів, поданих у *Сл. 1932*), хоч між цими словниками є незначні розбіжності щодо вказівок на мову-джерело запозичення (напр., *айсберг*,

нім. «льодова гора; пливучі величезні льодові гори в полярних морях» (1932) і *айсберг* (англ. iceberg, букв. – льодова гора) «велика плаваюча брила льоду, що відкололася від льодовика і сповзла в океан, море або озеро» (1974); *репортер*, англ. «співробітник газети, особа, що подає до часопису відомості, інформації про різні події, що сталися за день» (1932) і *репортер* (франц. reporter) «літературний співробітник, який збирає і подає інформацію про різні події для преси» (1974) тощо.

У наш час усі названі та інші словники слів іншомовного походження в українській мові можуть становити самостійну джерельну базу для зіставних досліджень щодо кількості, графічної адаптації, тематичного репертуару та семантичних дефініцій не тільки англїзмів, а й інших груп запозиченої лексики.

Література:

1. Горещкий П. Історія української лексикографії. Київ: Вид-во Акад. наук УРСР. 1963. 243 с.
2. Муромцева О. Г. Англїцизм, англїзм. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 26.
3. Пиптенко З. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові. Вид-во: Поступ. Київ. 1918. 255 с.
4. Словар чужих слів: 12000 слів чужого походження в українській мові / Зібр. З. Кузеля, М. Чайковський; Ред. З. Кузеля. Чернівці, 1910. 368 с.
5. Словник іншомовних слів / Під редакцією І. В. Льохіна і проф. В. М. Петрова; / Переклад з російського 3-го виправл. і доповн. видання. Київ: Державне вид-во політ. літератури УРСР. 1951. 757 с.
6. Словник іншомовних слів. Передмова за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук Української РСР. 1974. 776 с.
7. Словник чужомовних слів / Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. (Репринт з 2-го вид. 1955 р.). Київ: Музей Івана Гончара, видавнича фірма «Родовід», 1996. 532 с.
8. Ткач Л. О., Прокопова А. Ю., Марко І. В. До історії опрацювання англїзмів в українській лексикографії (за матеріалами «Словаря чужих слів» З. Кузеля й М. Чайковського, Чернівці, 1910). *Лінгвістика : зб. наук. праць* / Голов. ред. К. Д. Глуховцева. Старобільськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. № 1 (36). С. 42–68.